

5. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 312 с.
6. Согалаев В.В. Педагогические условия формирования готовности курсантов ВУЗа к воспитательной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук / В.В. Согалаев. – Челябинск, 1997. – 201 с.
7. Штейнмец А.Э. Психологическая подготовка к педагогической деятельности / А.Э. Штейнмец. – Калуга : КГПУ, 1998. – 364 с.
8. Шкуркин В.И. Мотивы как фактор эффективности учебной деятельности студентов медвуза / В.И. Шкуркин. – М. : Прогресс, 1981. – 225 с.

МУСАЄВ К.Ф.

ПРИНЦИП СХОДЖЕННЯ ВІД АБСТРАКТНОГО ДО КОНКРЕТНОГО У ФІЛОСОФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

У загальній формі сходження від абстрактного до конкретного можна визначити як метод розвитку науково-теоретичного знання від неповного, одностороннього знання до більш повного знання, усебічного, до цілісного відтворення в поняттях об'єктивної дійсності. У такому розширеному формулюванні сходження від абстрактного до конкретного можна розглядати як загальну гносеологічну характеристику спрямованості процесу розвитку науково-теоретичного знання, оскільки істотним параметром цього процесу є рух від менш змістовного, абстрактного знання до знання більш точного, більш змістовного.

У вузькому філософсько-методологічному значенні метод сходження від абстрактного до конкретного виступає як певний спосіб побудови складно організованої теоретичної системи, а точніше, як спосіб розвитку наукового знання від вихідної ідеалізованої моделі об'єкта, що відтворює його абстрактні сутнісні характеристики, до теоретично цілісного, системного відображення цього об'єкта. При цьому в отриманому теоретично конкретному знанні виявляються відтвореними його внутрішня диференційованість і різноманіття його конкретних емпіричних проявів, сторін, зв'язків та відносин. Тому принцип сходження від абстрактного до конкретного призначений “бути методом побудови наукової теорії” [1, с. 337]. Ось чому необхідно застосувати цей принцип для побудови будь-якого наукового дослідження, у тому числі в педагогіці.

Мета статті – проаналізувати принцип сходження від абстрактного до конкретного у філософії та методології як метод побудови наукової теорії. Для цього необхідно:

- визначити поняття “абстрактне” й “конкретне”;
- здійснити аналітичну роботу з виділення окремих сторін предмета, формування абстракцій та виділення вихідної “клітини”;
- визначити сутність досліджуваного об'єкта.

У класичній домарксистській філософії ідея руху знання від абстрактного до конкретного вперше була розроблена Г. Гегелем [2], що реалізував її у своєму навчанні про саморозвиток поняття. Відповідно до Г. Гегеля,

процес збагачення й конкретизації поняття може бути поданий у вигляді розгорнутої логіки розумової діяльності, спрямованої на виявлення однобічних, кінцевих абстрактних визначень, а потім на виявлення їхньої суперечливості. Ця суперечність виступає джерелом подальшого руху думки, у процесі якого відбувається подолання “кінцівки” абстрактних визначень, їхньої протилежності й виникає нове синтетичне, більш змістовне поняття. Це поняття, у свою чергу, виявляється суперечливим тощо.

Таким чином, діалектика саморозвитку мислення виступає в Г. Гегеля одночасно і як логіка конкретизації поняття, і як сходження думки від абстрактного до конкретного. Причому в цьому процесі органічно поєднуються й моменти аналітичного розчленовування розумових утворень, і моменти їхнього синтезу. Завдяки органічному поєднанню аналізу й синтезу в міру розгортання логічної системи Г. Гегеля її зміст у цілому стає все більш внутрішньо диференційованим, аналітично розчленованим і одночасно дедалі конкретнішим, синтетичнішим.

На відміну від Г. Гегеля, К. Маркс використовував цей метод, насамперед, як спосіб побудови конкретно-наукової теорії – теорії політекономії капіталізму. Як зазначає Е.В. Ільєнков, Маркс визначив “метод сходження від абстрактного до конкретного” як той правильний – тому що єдино можливий спосіб мислення, яким здійснюється теоретичне (наукове) відображення дійсності в голові людини” [4, с. 276].

Розглянемо, що розуміється у філософії під поняттями “абстрактне” і “конкретне”.

“Під абстрактним К. Маркс розумів різні окремі сторони, елементи, відносини, узяті самі по собі, поза конкретним цілим, поза їхньою єдністю. Абстрактне фігурує в пізнанні, таким чином, у двох планах: по-перше, як абстрактне почуттєве споглядання, оскільки воно не в змозі досягнути внутрішньої єдності різноманітного, по-друге, як узяті самі по собі елементи цілого” [5, с. 137].

У вітчизняній філософії найбільш глибоко, на наш погляд, поняття “абстрактне” розкрив В.В. Агудов, який розумів під абстрактним форму будь-якого наукового пізнання, що відбувається за допомогою теоретичного мислення, а також понятійний акт і результат, отриманий на найнижчих рівнях розумового відтворення й узагальнення почуттєвого досвіду. В.В. Агудов писав, що “абстрактне” є відносно однобічним, поки ще неповним знанням про зміст досліджуваного об’єкта [6, с. 188–189].

Абстрактні категорії як моменти цілого розгортаються в напрямі до цілісного, усеосяжного уявлення про конкретне. Висловлюючись про однобічність загальних понять, В.І. Ленін писав, що ці поняття “тільки ступінь до пізнання конкретного, тому що ми ніколи не пізнаємо конкретного цілком. Нескінченна сума загальних понять, законів etc. дає конкретне в його повноті” [7, с. 252]. У розумінні К. Маркса “конкретне... – це єдність різноманітного, синтез безлічі визначень” [5, с. 136].

Для застосування принципу сходження від абстрактного до конкретного попередньо необхідно:

1) здійснити аналітичну роботу з виділення окремих сторін предмета, формування абстракцій і виділення вихідної “клітини” [8, с. 251–252];

2) визначити сутність досліджуваного об’єкта.

У цьому контексті видається спірним твердження про те, що “...для етапу дослідження характерний рух від предметно-конкретного до абстрактного (вихідний для ідеалізацій), процес же наукового викладу теоретичного знання постає як сходження від абстрактного до теоретично-конкретного” [9, с. 44]. Два цих етапи сумісні. При цьому на другому етапі виклад результатів тісно переплітається з дослідженням. Принцип сходження від абстрактного до конкретного є принципом дослідження: позначаються й виявляються нові сторони та нові зв’язки всередині досліджуваного об’єкта, пізнається сутність і процеси функціонування об’єкта як конкретного синтезованого цілого.

У зв’язку із цим виникає необхідність знаходження наукових кореневих абстракцій, що дадуть змогу так концептуально окреслити об’єкт, що з’явиться реальна можливість відтворити в русі від абстрактного до конкретного його генезис і розвиток. Ці генетично вихідні абстракції В.І. Ленін називає “клітинами”: “У К. Маркса в “Капіталі” спочатку аналізується найпростіші, звичайні, основні, повсякденні, що зустрічаються мільярди разів, відносини буржуазного (товарного) суспільства: обмін товарів. Аналіз розкриває в цьому найпростішому явищі (у цій “клітинці” буржуазного суспільства) усі суперечності (...зародки всіх суперечностей) сучасного суспільства. Подальший виклад показує нам розвиток (і зростання, і рух) цих суперечностей і цього суспільства, у сумі його окремих частин, від його початку до його кінця” [7, с. 318]. Однак у цьому випадку “обмін товарів” – це процес, явище, у якому виявляють себе суперечливі властивості товару й породжують суперечності. Вихідна “клітина” – товар як поняття, як вихідна абстракція. В.І. Ленін “клітину” бачить у процесі, в обміні товарів. Але породжувані при цьому суперечності зумовлені властивостями товару.

З цього висловлювання видно особливості загальних абстрактних понять, що відіграють переломну роль на початку руху пізнання від абстрактного до конкретного.

Виділення на початковому етапі сходження від абстрактного до конкретного генетично вихідної “клітини” – абстракції особливого роду – вимагає дотримання ряду вимог:

а) загальність і відтворюваність з погляду виведення тенденцій розвитку й визначення перспектив майбутнього стану об’єкта;

б) відображення в ній основної суперечності об’єкта;

в) наявність реального прообразу в об’єктивній дійсності [6, с. 193].

У цьому контексті цікава точка зору учених-фізиків ХХ ст. В. Гейзенберга й А. Ейнштейна. В. Гейзенберг назвав вихідну абстракцію *Urphänomen* (зародковий феномен). Далі в нього знаходимо, що “арифметика і

теорія чисел... розкривають, власне, тільки те, що було закладено в понятті числа з їхнього самого початку” [10, с. 100]. А. Ейнштейн характеризує роль генетично вихідних абстракцій у формуванні теорій таким способом: “Закінчена система теоретичної фізики складається з понять, основних принципів, що стосуються цих понять, і наслідків, виведених з них шляхом логічної дедукції. Саме ці наслідки повинні відповідати окремим нашим досвідам; їхній логічний висновок займає в теоретичній праці майже всі сторінки” [11, с. 62].

Пошук генетично вихідної “клітинки” успішно здійснив у 60-х рр. XIX ст. німецький хімік-органік К. Шорлеммер. У ті роки органічна хімія майже зовсім не знала тих речовин, які б могли скласти природну основу її системи. К. Шорлеммер застосував діалектичний метод сходження від абстрактного до конкретного до органічної хімії. Він був першим з учених-природознавців, хто свідомо застосував метод діалектики до однієї конкретної галузі природознавства. Учений досліджував найпростіші з органічних речовин, що спочатку складаються лише з вуглецю й водню, але при заміні частини їхнього водню іншими, простими чи складними, речовинами (атомами чи групами атомів) перетворюються на зовсім інші тіла з найрізноманітнішими властивостями. Це були парафіни, поняття про які стало вихідною “клітиною” у класифікації органічних сполук.

Обравши парафіни як об’єкт своїх досліджень, К. Шорлеммер був переконаний у тому, що саме тут треба закласти основу органічної хімії. Таке переконання було йому підказано, за всіма даними [12], тим самим діалектичним методом, раціональний зміст якого він взяв у Г. Гегеля, слідуючи в цьому відношенні за К. Марксом [13, с. 67–112].

У сфері юридичної науки починалися спроби подати як “клітину” правову норму чи правовідносини. Таке завдання (однак так і не вирішене) поставив відомий правознавець А.Д. Керімов у книзі “Філософські основи політико-правових досліджень” [14]. Ці спроби, як він пише, “не увінчалися успіхом з тієї простої причини, що самі ці “клітини” мають своїм початком фактори, які далеко йдуть усередину соціально-економічного життя суспільства. Здається, що таким вихідним началом у системі юридичної науки є не суспільні відносини в цілому, а ті з них, що із закономірною необхідністю мають потребу в правовому регулюванні. Знайти ж загальний об’єктивний критерій цієї необхідності в правовому регулюванні суспільних відносин – актуальне завдання юридичної науки, що вимагає для свого вирішення колективних зусиль усіх її представників” [14, с. 118–119]. Автор вважає, що “центральним пунктом проникнення від політико-правових феноменів до їх сутності і сходження від сутності політико-правових феноменів до їх конкретних проявів є визначення політики і права” [14, с. 125].

Перебування вихідної “клітинки”, генетично й функціонально елементарної частини системи, відокремлює завершення емпіричного дослідження від включення теоретичного мислення. Ця аналітична діяльність, проте, ще не веде до теоретичного розуміння предмета, тому що вона віді-

рвана від процесу сходження, що належить до процесів синтезу. Для повноти процесу сходження необхідно уявне відтворення предмета відповідно до його реальної внутрішньої динамічної структури, тобто із сукупністю внутрішніх зв'язків і суперечностей предмета. Саме цей процес і є теоретичним освоєнням предмета.

Для виявлення реальних структурних зв'язків предмета використовуються процеси аналізу й синтезу. При цьому вони не виключають один одного ні на стадії руху пізнання від конкретних до абстрактного, ні на стадії сходження від абстрактного до синтезованого конкретного. На першій стадії дослідження “аналіз є переважно ізоляцією сторін, а синтез – переважно подібністю, однаковістю, зовнішнім зв'язком ізольованих сторін. У сходженні від абстрактного до конкретного наявна більшою мірою єдність синтезу й аналізу, розбіжність подано через єдність, а єдність є внутрішнім зв'язком різного, тобто синтез здійснюється через аналіз, а аналіз – через синтез. Отже, так чи інакше, мислення людини і на першій, і на другій стадії здійснюється в єдності протилежностей – аналізу та синтезу. Крім того, і самі стадії існують як протилежності одна щодо одної: на першій переважає аналіз, причому переважно як фіксування розбіжностей зовні подібних сторін, а на другій – синтез, внутрішньо єдиний зі своєю протилежністю, аналізом... Сходження від абстрактного до конкретного являє собою головну стадію у відображенні органічного цілого, тому що саме на цій стадії першорядним завданням стає розкриття внутрішніх зв'язків, внутрішньої єдності сторін органічного цілого, інакше кажучи, сукупності законів і закономірностей, сутності органічного цілого” [15, с. 193–194].

Вихідні теоретичні конструкції й найпростіші абстракції – “клітини” – становлять основу для процесу сходження від абстрактного до конкретного та задають різні теоретичні моделі реальності. У цьому разі популярність у сучасній науці системно-структурного підходу пояснюється прагненням з його допомогою побудувати вихідну теоретичну модель.

Висновки. Вихідна модель, що є основою для процесу сходження від абстрактного до конкретного, може мати різну формалізованість уявлення. Наприклад, може містити (чи не містити) математичний опис, володіти (чи не володіти) наочністю подання тощо. Але основна, визначальна ознака вихідної моделі полягає в тому, що вона являє собою певну чітко взаємозалежну систему елементів з визначеною структурою, що відображає внутрішні, істотні відносини дійсності. Цей структурний зв'язок елементів і містить вихідний концептуальний зміст теорії, що відрізняє її від подібних схем, які виникають на емпіричній стадії науки, де відсутній розгорнутий і диференційований понятійний зміст.

Розгортання складних теоретичних систем з багатими внутрішніми зв'язками в процесі сходження від абстрактного до конкретного передбачає, що нові шари такого роду систем самі являють собою окремі теорії зі своїми вихідними абстракціями й конструкціями, що розробляються на основі конкретизації відправних теоретичних принципів системи.

Деяка абсолютизація принципу сходження від абстрактного до конкретного відбулася лише тому, що саме цей процес дає кінцевий результат – конкретне знання. Однак цей процес виявився б неможливим, якби не був попередньо здійснений процес сходження від конкретного до абстрактного.

Сходження від абстрактного до конкретного відтворює завдяки дослідженню суперечностей предмета його внутрішню динамічну структуру. Саме дослідження простежує реальні переходи й відтворює реальну історію певного предмета. Це відтворення важливих моментів історії предмета слугує засобом для того, щоб досягти його в розвинутому стані. Це можливо, тому що в структурі предмета, який являє собою систему його внутрішніх зв'язків, зберігається в “знятому” вигляді процес його походження.

Література

1. Алексеев П.В. Теория познания и диалектика / П.В. Алексеев, А.В. Панин. – М. : Высшая школа, 1991. – 382 с.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М. : Наука, 1974. – 452 с.
3. Маркс К. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 46. – Ч. I.
4. Ильенков Э.В. Философия и культура / Э.В. Ильенков. – М. : Политиздат, 1991. – 464 с.
5. Кумпф Ф. Диалектическая логика: Основные принципы и проблемы / Ф. Кумпф, З. Оруджев. – М. : Политиздат, 1979. – 286 с.
6. Агудов В.В. Восхождение от абстрактного к конкретному. Диалектика научного познания / В.В. Агудов. – М. : Наука, 1978.
7. Ленин В.И. Полн. собр. соч. / В.И. Ленин. – Т. 29.
8. Материалистическая диалектика. Краткий очерк теории / под ред. П.Н. Федосеева. – М., 1985. – 350 с.
9. Джумадурдыев С. Восхождение от абстрактного к конкретному как метод развития теоретического знания / С. Джумадурдыев // Вопросы философии. – 1985. – № 7. – С. 44.
10. Heisenberg W. Die Absraktion in der modernen Naturwissenschaft / W. Heisenberg // Wissenschaft und Fortschritt. – 1964. – № 3. – С. 100.
11. Эйнштейн А. Физика и реальность / А. Эйнштейн. – М. : Наука, 1965. – 359 с.
12. Шорлеммер К. Возникновение и развитие органической химии / К. Шорлеммер. – М., 1937.
13. Кедров Б.М. Три аспекта атомистики. Т. II: Учение Дальтона. Исторический аспект / Б.М. Кедров. – М., 1969.
14. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований / Д.А. Керимов. – М., 1986.
15. Вазюлин В.А. Восхождение от абстрактного к конкретному // Марксистско-ленинская диалектика. Кн. 2: Диалектическая логика / В.А. Вазюлин. – М., 1979.